Írta: Örsi Zsolt
2011. augusztus 14. vasárnap, 00:00 - Módosítás: 2014. április 29. kedd, 08:34

A Kecskeri puszta természetvédelmi terület kultúrtörténeti áttekintése

történeti-néprajzi tanulmány

A Kárpát-medencét a magyarság tette kultúrtájjá, mai arculatát ezer éven át folyó munkával alakította ki. Bár az előttünk itt élő népek már megkezdték a tájátalakítást, ez nem volt jelentős mértékű, illetve a megtelepedés megszűnésével, ritkulásával a természet visszahódította a művelt területeket. A magyarság a honfoglalás után rövid idővel kialakította államszervezetét és megkezdődött a népesség történeti-táji tagoltságának kialakulása. Ez egyrészt egy spontán folyamat volt, másrészt egy tudatos telepítéspolitika hatása. Ez a megoszlottság azonban nem jelentett éles ellentéteket a különböző csoportok között, sőt egyfajta hungarus-tudat alakult ki a nem magyar anyanyelvű népesség körében is. A nemzet részeit és földrajzi elhelyezkedésüket Kósa László és Filep Antal munkájából ismerhetjük meg. [1] [1] Ezek a kulturális különbözőségek egyrészt a földrajzi helyzetből, másrészt emberi okokból következnek. Egy adott terület vizsgálatakor figyelembe kell venni a táj helyi és helyzeti energiáit, valamint meg kell vizsgálni a történeti tényezőket is. A sajátos kultúra kialakulását e két tényező határozza meg.

A kutatott terület Karcag nyugati határrészén található, így először a város határának kialakulását vizsgáljuk meg. Karcag a Nagykunság fővárosaként él a köztudatban és a történelmi forrásokban is. Ez azonban nem mindig volt így.

A kunok hét nemzetsége (a név jelentése Németh Gyula szerint: fakó, sápadt) [2] [2] a tatárjárás után IV. Béla hívására érkeztek (ismét) az országba. A török nyelvű nép valamikor a 10. században tűnik fel a Huang-ho nagy kanyarjánál és egy kitaj támadás után kezdi meg vándorlását nyugat felé, maga előtt nyomva az úzokat és a besenyőket. 1054-ben tűnnek fel Európában és 1070-ig az Al-Dunáig meghódítják az egész sztyeppét. Kunországra a döntő csapást az 1222-23-as tatárjárás mérte. A Kalka menti csata után a kunok egy része nyugatra húzódott és Moldvát, ill. a Havasalföldet szállták meg. A lakosság elrománosodott, de a vezető réteg továbbra is kun maradt.
[3]
[3]

A Magyarországra beköltöző kunok nem adták fel azonnal nomadizáló életmódjukat. Ez eleinte súlyos összecsapásokhoz vezetett a már letelepedett, földművelő magyarsággal. Beilleszkedésüket privilégiumokkal próbálták meg elősegíteni. Először IV. László 1279-ben adományozott nekik kiváltságokat, amelyeket időről időre megerősítettek. Az első okleveles adat 1344-ben említi a nagykunsági kunokat. Ebből kiderül, hogy az Olas nemzetség szállta meg ezt a területet, amelynek később Kolbázszállás lett a központja. A kunok letelepedését, megtérését, a vérségi szervezet területi szervezetté, székekké való átalakulását Györffy György tanulmányozta. [4] [4]

A Nagykunság középkori történetéről viszonylag keveset tudunk, hiszen az írásos források jórészt megsemmisültek az idők folyamán. Az okleveleket Gyárfás István tette közzé. [5] [5]K arcag város levéltárát az akkori párttitkár égettette el az ötvenes években.

A kunok megtelepedéskor elfoglalták az Árpád-kori elpusztult falvakat, de új szállásokat is létrehoztak. Ez a folyamat a 15. században fejeződött be. Ekkorra alakult ki az a kisfalvas, apróhatárú településszerkezet, ami az egész országot jellemezte. [6] [6] A falvak névadásánál a török szokásokat követik: a birtokos személynevéhez hozzáragasztják a háza, ülése, szállása utótagot. [7] [7] A középkori kun szállástemetők és települések régészeti feltárását Selmeczi László végezte el. Ennek eredményeként sok fontos elem került napvilágra a viselet, a hiedelemvilág és az életforma köréből.
[8]
[8]
A hódoltság eleinte nem okozott komoly változásokat a kun szállások életében. Ez az az időszak, amelyben vallást váltottak. A megkeresztelkedett kunok lélekben soha nem váltak katolikussá, így a reformáció gyorsan teret hódított közöttük. Valószínűleg az egész Nagykunság egyszerre tért át a református hitre a 16. században.
[9]
[9]
Az első jelentős pusztulás 1566-ben következett be. Ekkor sokakat megöltek vagy rabságba hurcoltak. Több település olyan súlyos károkat szenvedett, hogy soha nem bírta kiheverni. Ebben az időben a legnépesebb település Bócsa volt 45 egész telkes jobbágyával.

A tizenöt éves háború alatt további sarcoltatás és háborúság jellemezte a vidéket olyannyira, hogy Karcag is odaveszett, lakosai elmenekültek. Csak 1618-ban szálltak meg újra a kunok kilenc települést. A nádortól bérelték az elpusztult falvak határait. A teljesen megsemmisült Kolbázszállástól és Bócsától - amelyek a kun szék legjelentősebb helyei voltak - ekkor vette át Karcag a vezető szerepet. A megerősödött falvak azonban a végvári katonák hatalmaskodásai

miatt a század végére elnéptelenedtek. [10] [10] A teljes pusztulást a Bécs ellen induló török segédcsapatok, a krími tatárok okozták. Az 1699-ben a kamara számára készített összeírás csak 78 karcagi és 30 éppen letelepült kunmadarasi gazdát talált az egész Nagykunságon
[11]
[11]
Az udvari kincstár feltöltése érdekében a fegyverrel szerzett területeket eladták, így került a Jászság, a Kis- és Nagykunság a Német Lovagrend birtokába. A földesúri fennhatóság azonban a Rákóczi-szabadságharc miatt nem érvényesülhetett. A robotoltató majorsági gazdálkodás a lakosság ellenállásán meghiúsult, így csak taxát szedett a Jászkun településektől. A népesebb községek ismét bérbe vették az elpusztult falvak határait. A földbőség és a kedvező földesúri feltételek nagy tömegeket vonzottak, így hamar kialakult a határhasználat és a belső gazdasági rend. Rögzültek a települések immár állandó határai, a lakosság gazdaságilag megerősödött.
[12]
[12]
Erre az erős gazdaságra támaszkodva váltotta meg magát a Jászkunság népe a földesúri fennhatóság alól 1745-ben. Ez volt a redempció. A váltságösszeget településenként a földnagyság arányában határozták meg. A pénzt a lakosok teremtették elő, ki-ki az erejéhez mérten. Később ezen befizetett összeg alapján részesült mindenki a határbeli földekből. Ezt a birtokfelosztást a Liber Fundi-ban fektették le. A lakosság mintegy háromnegyede részt vett a megváltakozásban: ezeket redemptusoknak nevezzük, míg a birtokon kívül rekedteket irredemptusoknak.
[13]
[13]
Ez persze ellentéteket szült a két tábor között, aminek legjellemzőbb megnyilvánulása az 1786-os bácskai kiköltözés. Ekkor mintegy háromezer irredemptus költözött a Délvidékre.
[14]
[14]

A hosszú békeidőben a lakosság másik nagy erőpróbája a Mirhó-gát építése. 1786-ban elkészült a védmű, amely a Nagykunság jelentős részét mentesítette a Tisza árvizei elől. [15]
[15]
Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc a Kunság népét sem hagyta érintetlenül, a terület a honvédő harcok gazdasági hátországa volt.
[16]
[16]
A kiegyezés megszüntette a Hármas Kerület kiváltságait és a közigazgatás átszervezésével a Nagykunságot és a Jászságot Külső-Szolnok vármegyéhez kapcsolták. Az első és második világháború főként az emberi életekben okozott tetemes veszteségeket, a fontosabb hadi cselekmények elkerülték a várost. 1945 után létrejöttek a termelőszövetkezetek és megindult az ipartelepítés.
[17]
[17]
A tanyákat lerombolták és hatalmas monokultúrás növénytermesztés kezdődött. A

gigantomániás termelési mód az őt megalkotó rendszerrel együtt jutott csődbe.

*

--

Karcag nevét igen későn, 1506-ban említi forrás. Ekkor már mint jelentős kun település szerepel Ulászló oklevelében. [18] [18] A kunok letelepedése hosszú folyamat volt, amely a XVI. sz-ban fejeződött be. A szállásterületük eredetileg is lakott volt, a Nagykunságban kilenc Árpád-kori eredetű falut ültek meg a kunok. Ezek között volt Bolcsatelek, Hatház, Asszonyszállása, Hegyesbor - hogy csak a mai Karcag területéről említsük őket.
[19]
[19]
A város mai határában a 18. századig több, mint egy tucat eltérő nagyságú település állott. Valószínűleg a Karcag-nemzetség különböző ágai telepedtek le a Kara János mocsár mellett az ártéri és ármentes terület határvonalán. Karcag territóriumának déli és délnyugati pereme a kunok betelepülésekor lakott volt.
[20]
[20]
Valószínűleg a pusztásodási folyamat miatt néptelenedtek el ezek a falvak és a karcagujszállási kunok 1513-ban elfoglalták ezeket a földeket és egy részükön letelepedtek, más részüket legelőnek használták.
[21]
[21]
A települések közül Karcagujszállás volt a legéletképesebb földrajzi helyzeténél fogva, ugyanis a Szolnok-Kenderes-Nádudvar-Debrecen út mellé települt, azon a szakaszon, ahol a nagykunsági és hajdusági ármentes löszhátat elválasztó Hortobágy-ér a legjobban összeszűkült, és így átkelésre a legkedvezőbb volt. Ez a hely véletlenül éppen a Szolnok-Debrecen távolság felezőpontja. Ez az út valószínűleg
egy ősrégi sószállító út volt Dés és Szolnok között. A 15. században már országos jelentőségre tett szert, hiszen Budát és Debrecent, az országos vásáros helyeket kötötte össze.
[22]
[22]
A nagykunsági utakat és vásároshelyeket bővebben Elek György tanulmányából ismerhetjük meg.
[23]

[23]

Mindezekből kiderül, hogy a terület valaha vízjárásos volt. Györffy István így írja: "*Egyszer valami régi térképek kerültek a kezembe, melyek a Nagykunságot és környékét, mint valami tengert mutatták be. Imitt-amott szigeteket, szárazulatokat mutattak a mappák, de az egyes községek határai nagyobbrészt víz alatt állottak. Kezembe került egy 1699-ben készült határleírás, melyből kiderült, hogy náddal, sással, gyékénnyel felvert rétség volt ez az egész táj, s a német leíró szerint: A lakosok csak csolnakokkal tudnak egyik helyről a másikra járni*
."
[24]
[24]

Hajdanában az utak is mások voltak. A pest-debreceni országút a Sárrét peremén kanyargott. Ennek a legveszedelmesebb szakasza a Karcag-Nádudvar-Szoboszló vonalon emelt töltés volt. A másik hírhedt szakasznak a Karcagot Kisújszállással összekötő Kara János-gátját emlegetik. Olyan rossz ez az út, hogy a legtöbb utazó inkább kikerüli és Karcagról Törökbor, Kolbáz, Bánhalma és Fegyvernek érintésével jut el Törökszentmiklósra. Ha a víz nagyobb, akkor Törökszentmiklóstól Fegyvernek, Kunmadaras, Nagyiván, Zám, Hortobágy az útirány. Amennyiben az egész Nagykunság a víz alatt van, úgy Pest, Hatvan, Gyöngyös, Kál, Poroszló, Tiszafüred, Hortobágy felé van járható út Debrecenbe, vagy a negyedik útvonal: Pest, Kál, Mezőkövesd, Ároktő, Tiszacsege, Balmazújváros. Még olyan is előfordult, hogy mind a négy útvonal járhatatlan volt, így csak Miskolcon át Tokaj felől lehetett a Hajdúságba jutni. A töltésutak nem földből és kőből készültek, hanem a mocsár elkorhadt növényi maradványaiból: nádtörmelékből, zsombékokból, sáslevelekből. Télen, ha felfagyott, olyan rögössé vált, hogy az utasnak az agyvelejét is kirázta. Az egykorú utazók mindenkit óva intenek a beszédtől, nehogy valaki leharapja a nyelvét. Nyáron, amikor kiszáradt, a szél könnyen elhordta, de megtörtént az is, hogy egy eldobott, forró taplótól felgyulladt, lassú égéssel izzott, a gyanútlan utas alatt beszakadt az út és parázstenger közepében találta magát, ahonnan nem volt menekvés. Az esős évszakban viszont kerekes járművel nem volt járható. Ilyenkor hajót használtak a továbbjutáshoz. Ezekkel az egyetlen fatörzsből kivájt csónakokkal közlekedtek a nagykunsági és sárréti emberek. Ha a víz elapadt, lovakkal húzatták a sárhajót.
[25]
[25]

A régi kéziratos térképeket, elsősorban a II. József által elrendelt I. katonai felmérés lapjait szemügyre véve láthatjuk, hogy a Nagykunság egy sziget a Tisza kiöntései között. Keleten a víz Kisköre térségében lépett ki és a Hortobágy völgyén jutott Ágotánál a Nagy-Sárrétbe, majd onnan a Berettyóba. Nyugati oldalon a Mirhó fokon lépett ki és a Mirhó-Ásványéren keresztül előbb a Gyolcs-fenékbe (6-8 km széles, 10-12 km hosszú mocsár) ömlött, majd a Kakaton, a hajdani Tisza ágon keresztül öntötte el a területet. "

A Kakaton hömpölygő áradat a bánhalmi Kőhíd közelében elkeskenyedett, majd 2-3 km-es rohanás után legyezőszerűen, fokozatosan szétterült és elárasztotta a kunhegyesi Kőhalmi Csárdától (Sóút mellett) délkeletre eső területeket
."
[26]
[26]
Itt már a Nagy-Sárrét Kara János nevű mocsarában veszett el a víz, majd a Mirhó torkon a Berettyóba ömlött. A mocsarakat kisebb-nagyobb erek járták át. Nevesebbek a Csunka-ér és Kecske ere (ma Kecskere).
[27]
[27]

A mocsarak egész éven át vízzel borított területeken voltak. A vidék legnagyobb mocsárrendszerei a Gyolcs, a Kecskeri, a Karajános és Gyalpár voltak, de ezekhez több tíz kisebb-nagyobb önálló nevű mocsár vagy fertő tartozott. [28] [28] Ezen mocsarak közül szárazulatok is kiemelkedtek, amit halom, laponyag, hát, zug és sziget névvel illettek pl. Jaj-, Bozsi-, Hosszú hármas-halom, Álom-, Karajános sziget, Dráva-, Kecskere laponyag, Kurvahát stb. A kiemelkedések között vannak olyanok, amelyek 10-15 méterrel a talajszint fölé nőnek. Ezek a kunhalmok. Az "Alföld katedrálisai"-nak - ahogyan Illyés Gyula nevezte őket - eredete máig tisztázatlan. Valószínűleg őskori kultikus helyek, amelyeken a középkori népesség nem egy esetben templomot és temetőt nyitott. Ezek a szigetek adtak menedéket a lakosságnak is a háborús évtizedekben. (Ilyen volt Apavára a város délkeleti részén. A tatárjárás idején még megerősítették, később azonban jelentősége csökkent és lassan elhalt. Ma már a " várdomb" sincs meg, mert a rizstáblák kialakításakor a tsz elhordta.) A Nagykunság határának, - így Karcag külterületének is felét-kétharmadát rendszeresen víz járta. Ez az állapot a folyószabályozásokkal rendeződött véglegesen. A Nagykunságot kímélendő a rendszeres áradásoktól 1785-1787 között az érintett települések összefogtak és 60 évvel a Tisza szabályozása előtt, közös erővel helyreállították és tetemesen megerősítették az 1754-ben emelt Mirhó-gátat. Ezzel a rendszeres árvizek megszűntek, a vizek elapadtak.
[29]
[29]

Ez a terület, Karcag környéke az Alföld egyik legmelegebb és leghidegebb, szélsőségesen kontinentális része. A csapadék igen egyenetlenül oszlik el: a tavaszi-nyári időszakban, amikor a legnagyobb szükség lenne rá, csak a szükséges mennyiségnek a töredéke érkezik meg.
[30]
[30]

Árvizek ugyan még mindig akadtak (1816. 1830.- amikor a Zádor híd két szélső pillérét is

elvitte a víz, 1876. 1888.), a gát több alkalommal átszakadt és emiatt nagyobb károk keletkeztek, mint amilyenre a töltés megépítése előtt példa lett volna. [31] [31] A védmü létrehozása azonban új problémákat is indukált: az aszály nagy éhínségeket okozott.
[32]
[32]

Új gondként jelentkezett a belvíz, mert a megépített töltések akadályozták a vízvonulást, ezért belvízlevezető csatornahálózatot kellett kiépíteni. [33] [33] A belvizek, talajvizek magas sótartalma szikesedési folyamatot indított el, amelyet később meliorációval próbáltak meg ellensúlyozni - sikertelenül. A folyamszabályozásoknak köszönhető, hogy megszűnt az Alföld kettéosztottsága és az egész nagyrégiót kiemelte a periférikus helyzetéből.
[34]
[34]

A reguláció azonban megbontotta azt a sok évszázada tartó "párbeszédet", amely az ember és a környezet között zajlott. A horizontális vízgazdálkodást egy vertikális váltotta fel. Ennek a logikának az újragondolására lenne mihamarabb szükség.
[35]
[35]

A karcagi határ képét a 19. század végéről a kortárs szemével látva érdemes felidézni: *"A karczagi határban a folyókat az erek, különösen pedig a szíkerek pótolják, melyekre azonban elnevezésük joggal csak akkor alkalmazható, ha zápor-féle segítséget kapnak felülről. Ugyanis az erek vidékünkön forrásszerű kezdettel rendszerint nem bírnak, hanem a csapadékból merítik víztartalmukat, a mely emelkedik és hanyatlik, vagy nyáron egészen kiszárad, a szerint a mint nedves vagy száraz időjárás az uralkodó. Nevezetesebb erek Karczag határában: Bereczfenék, Őzes, Nádasér, Kigyósderék, Bánfi derék, Apavára derék, Papere, Sebesér stb.*

A Hortobágy folyón, az ereken s az évenkénti áradásokból fennmaradó vizeken kivül vannak még a karczagi határban vízzel elborított egyébb nagy kiterjedésű terűletek is, melyek lápok, mocsarak és tócsák neve alatt szerepelnek. Oly alacsony fekvésű helyek ezek, melyek a csapadékból származó áradat befogadására, már helyzetöknél fogva, természetes medenczéűl szolgálnak s szabad lefolyással nem bírnak. A mocsarak és tócsák vizét az esőzés és havazás szolgáltatja, melyet legtöbbször még a nyári nap perzselő heve sem bir elpárologtatni. Az 1853-ik évi fölvétel szerint a mocsarak és tócsák Karczag határában 20 ezer kat. holdat foglaltak el, mely terület azonban az anyagi kultura folytonos előhaladása következtében évről-évre (1887-ben 2000 kat. holdig) aránylagosan kisebbedett. De a közelebb múlt évek nagy mérvü víz áradása nemcsak a lapályokat töltötte meg, hanem elposványositott alacsony

fekvésű termőterűleteket is; minek aztán az a szomorú következménye lett, hogy e földek produktiv felhasználása lehetetlenné vált; sőt, - amennyiben a mocsarak terjedése bizonyos betegségek kifejlődésének szokott okozója lenni, - káros hatás gyakoroltatott egyébbként sem kedvező közegészségügyi viszonyainkra. Nevezetesebb lápok, mocsarak és tócsák határunkban: Férgestó, Bodonostó, Disznórét, Vajas, Czinaderék stb.

A fekete agyagtalaj Karczag határában néhol, finom csillám és kovarészekből álló szikes foltok által van megszaggatva. E szikes foltok legnagyobb mennyiségben a Hegyesbori puszta keleti oldalát övező közlegelőn, továbbá a bócsai gyepen s a Zádor erdő környékén mutatkoznak. A Hortobágy és Berettyó folyók sárrétjének egyrésze Karczag határát is érinti, s e terűlet egyes helyein, nevezetesen a Bereczfenéki mocsárban és a Kunlaposon féltőzeg telepekre akadunk, melyek iszappal vegyített nádgyökerekből állanak s meggyujtás esetén pislogva emésztődnek." [36] [36]

*

Az ármentesítések után alakultak ki azok a tájformák, amelyeket a természetvédelem nemzetközi viszonylatban is Magyarországra jellemzőnek tart. Az első a puszta. Ez jórészt a török hódoltság alatt elnéptelenedett majd állattartásra használt területet jelent. A 19. század közepétől azonban már ezek is ritkaságszámba mennek. A második a folyamszabályozásokkal

létrejött ártéri erdők, ligetek, holtágak, mocsarak együttese. A harmadik a művelt földek, az ezeken lévő tanyák, fasorok, dűlőutak, azaz a mezőgazdasági táj. Az első kettő ugyan csak másodlagosan keletkezett, de ma már "őstájnak" számít, mert muzeális értékű. (Több száz éves eredeti növénytakarót viselő föld ma már alig akad hazánkban. Ezeket szigorú természetvédelem óvja.) [37] [37]

A Kecskeri puszta az első típusba tartozik. A középkorban Bolchatelek nevű falu külterülete volt. Méri István nagykunsági régészeti terepbejárása nyomán azt állapította meg, hogy a megtelepülés már az Árpád-korban bekövetkezett. Arról nincs adatunk, hogy a magyar lakosság sorsa mi lett, a kunok hogyan vették birtokba. [38] [38] Bolchatelek neve először 1513-ban tűnik fel, amikor a kolbászszéki kunokat tiltották el a nagyváradi püspökség birtokainak elfoglalásától. Az egri püspök Verancsics Antal 1558-ban összeírást rendel el és itt mint a kolbászszékhez tartozó nagykunok községe szerepel. A püspök 1563 novemberében Marjalaka és Bócsa nagykun falvakat losonci Bánfy György birtokába adja, olyan feltétellel, hogy:
"a nagy kúnokat régi szabadságaikban megtartsa, rendkívüli terhekkel ne sanyargassa, s más adomány esetében egyszerű felhívással visszabocsássa."
Az 1566. évi tatárbetörés pusztította el először a Nagykunságot. Következő év júniusában az egri várhoz és püspökséghez tartozó javak összeírásáról rendelkeztek. E szerint Kolbászszék legnagyobb községe Bócsa volt: 45 egész teljes jobbágy és két zsellér lakta, de tizenhárom üres telke is volt, kapitánya egy sem. 1568-ban a jászok és kunok az egri vártól a jászberényi palánk birtokához csatoltattak. A tizenötéves háború alatt Bócsa is elpusztult. 1618-ban Forgách Zsigmond levelében mint pusztát említi és oltalmat ígér a néptelen falvakat megszállni akaró kunoknak. 1629-ben már ismét lakott településként említi egy oklevél. Ebben Esterházy Miklós nádor megengedi a kilenc községben lakó kunoknak, hogy a pusztán maradt tizenegy szállást árendálhassák tőle évi háromszáz forintért. 1633-ban panaszkodtak a bócsaiak a nádornál az örökös zaklatásuk miatt. Tíz évvel később - derül ki egy levélből - Szabó Márton, a nagykunsági nemesek kapitánya Bócsán lakott. 1649-ben a tíz népes nagykun helység képviselői megjelennek az országgyűlésen és megerősítették az 1629-ben kötött kontraktust, mivel a nádor meghalt. 1655-ben azonban már arról panaszkodnak, hogy "
őket a fel s alá járó végbeliek marháik elhajtása, sarczoltatás és más számtalan hatalmaskodással annyira sanyargatják és károsítják, hogy teljességesen elpusztulnak miattok és lakóhelyeikből is kénytelenek kibujdosni
."
[39]
[39]

A hatalmaskodások tovább folytatódtak, mind a magyarok, mind a törökök, majd később a német felszabadító csapatok részéről. A teljes pusztulás 1683-ban következett be. A Bécs ostromára vonuló krími tatár kán, Murad Giraj itt vezette át csapatait, majd visszafelé is a Nagykunságon keresztül jött. Ekkor pusztult el Bócsa örökre. Annyira feldúlták a hadak, hogy a templomnak csak a fundamentuma maradt meg, határa náddal, sással, gyékénnyel volt benőve, teljesen elvadult. A falu lakosai Karcagra menekültek. [40] [40]

A redempció alkalmával a város 7000 Ft-ért vette meg a pusztát. [41] [41] 1799-ben Bedekovich Lőrinc kéziratos könyvében az alábbi feljegyzést találjuk: "
Boltsa Nagy Kun Puszta Kardszag Várassáé, mellytül napnyugatra fekszik, határi éjszakrul Kolbász, napkeletrül Kardszag, délrül Magyarka, nyugatrul Kiss Ujszállás, déli oldala nagyobb részsül motsáros a' többi fekete termékeny, és szántással használtatik
."
[42]
[42]
Ezeket a mocsaras helyeket az eke mindig kikerülte, a területet állandóan jószágtartásra használták. A neve is ezt tükrözte: Bócsai legelő. Az ősgyep majdnem teljesen körülveszi a Kecskeri tavat, amely a folyószabályozások előtt állandóan vízzel borított terület, a Karajános mocsár legmélyebb része volt. Ma egy körgát tartja benne a vizet és halastóként használják. Mivel a Kecskeri puszta természetvédelmi terület igen bonyolult formát mutat és így a megrögzült határnevekkel behatárolni igen nehéz, ezért a Kunhegyesi úttól délre eső ún. Bócsai legelő elnevezéseit közlöm.

Balla Antal kamarai mérnök az 1770-es években mérte fel a Mirhó vízrajzát. Ezen a következő határneveket olvashatjuk: Törökbori Halom, Tibuczi Csárda, Törökbori Telek, Dráva Laponyag, Csikeri domb, Ravasz Lyuk, Bócsai halom, Bócsai Telek, Szék Laponyag, Szék Laponyag, Vajas, Ganéjos, Sajka laponyag, Köves laponyag, Karajános Sziget, Karajános sziget, Karajános szigetek.

A következő egy nagy alakú kézzel rajzolt térkép: Kartzag Uj Szállás 1784-87 évi külterületi felvételekről másolta Dr. Györffy István 1926.: Porong határ, Dráva laponyag, Bócsai halom, Csíkeri domb, Bócsai Ravasz Lyuk, Ketske Ere, Veszett Ér, Kurva hát, Cina sziget, Kara János szigetek.

Az első katonai felmérésének 1:28.800-as 1782-1785. között készült térképéről: Tibus, Török bor halom, Csunka ér, Boltier Tó, Szig Lapunia halom, Kitskere telek, Kövés halom, Bibitzto halom, Karajános Rét. [43] [43]

A második katonai felmérés (1806-1869) adatai [44] [44]: Törökbori halom, Tibús halom, Törökbori fertő, Csikere halom, Bocsa halom, Kettős ér, Vajas-tó, Borsi tó, Borsi halom, Vajas lapossa, Csonka ér, Csima-derek, Verem laponyag, Köves laponyag.

A harmadik katonai felmérés (1872-1884) adatai: Törökbori halom, Tibucz halom, Törökbori fertő, Törökbori hármas kút, Csikere kút, Csikere laponyag, Bocsai halom, Bocsai Legelő, Bocsai telek, Bozsi halom, Erdőhát, Kettős ér, Nagy Kecskeri, Csonka ér, Vajas, Köves hát, Pingyó csárda, Csonka fenék, Tajta Pál laponyag.

Varró László karcagi főbíró 1864-ben írta össze Pesty Frigyes kérésére a külterület neveit: *"7 er A kőzség határában előforduló topographiai nevek; következők: Ködszállás, Hatház, szántó föld - Bócsa, Magyarka legelő - Hegyesbor, részint szántó, részint legelő - Asszonyszállás legelő; mellyek hajdan mind megannyi helységek valának, 's a' tatár járás által pusztultak el. (...) Csikos-ér, hajdan vízfolyás, most száraz, igen bőv csiktermő volt. (...) Konta halom - Görbe fertő, Bibicz laponyag, Kettős laponyag - Tarattyó, Sós fertő Tibócz, Tiboczhalom, Tiboczfertő - Tibocz kun csapatvezér nevéről - Veres fertő, Álom sziget, Törökboriér, Törökborihalom, Törökbori telek, - hol máig is láthatók bizonyos tégla épületnek maradványai; a monda szerint bizonyos Bori nevű török csapat vezéréről neveztetvén el, ma legelőül használtatni szokott terület. Dráva laponyag, Baltaér, Kecske ere, Kecskere-laponyag - Vajas, Vajascsurgó, Kettősér, Erdőföld - egyidőben erdőnek osztatott ki, onnan maradt reá é' nevezett."*
[45]
[45]

Az 1970-es években készült térkép helynevei: Bocsai gyep, Tibuci halom, Széles-kertközi úti dűlő, Boros-legelő, Bócsai halom, Papné halma, Kecskeri-tó, Bócsai legelő, Vermes halom, Kontai kettős halom, Köves laponyag, Cinaderék . Utak: Bócsai út, Tarattyó út, Kontai út, Túri út. (A térképeket, ill. azok másolatait a Györffy István Nagykun Múzeum igazgatója Nagy-Molnár Miklós bocsájtotta rendelkezésemre.)

*

Az emberi közösségek élete egy határozott térben megy végbe, amelyen ő is rajtahagyja keze nyomát, illetve ahhoz kapcsolódva egy sajátos életmódot teremt, amely meghatározza a kultúra jellegét, jellemzi a közösséget. Azt a sajátos kultúrát, amely a falusi, mezővárosi lakosokat, elsősorban a parasztokat jellemzi, a néprajztudomány vizsgálja.

A Kárpát-medencére vonatkozó adatokat már az ókortól fogva találunk. A rómaiak letelepülésre, mezőgazdasági művelésre alkalmatlannak találták az Alföldet. Amianus Marcellinus járhatatlan tájként jellemzi a Tisza-mentét. [46] [46] Az ókor legnagyobb világismertetésében is találunk ide vonatkozó adatokat. Strabón írja, hogy az Ister körüli illyr népek rabszolgákat, vágómarhákat, és bőröket szállítanak Aquileaba. Ez arra utal, hogy már igen korán állattenyésztéssel hasznosították a területet. Ez a folyamatosság mind a mai napig tart: tehát a termelés jellege évszázadok alatt mit sem változott, csak arányaiban módosult a 19-20. században. [47] [47]

A Nagy Magyar Alföld már a néprajztudomány korai szakaszában az érdeklődés előterébe került. Az "utolsó polihisztor", Herman Ottó, aki egyben az első környezetvédő természettudós is volt, munkásságának jelentős részét teszi ki az általa magyarok ősfoglalkozásának tartott halászat és állattartás kutatása. Ő még utolsó szemtanúja volt a később már csak maradványaiban élő hagyományos életformáknak. Gyűjtőútjai során a nagykunsági Ecsegpusztán is megfordult. [48] [48] Az, hogy a Nagykunság a néprajzi kutatásokban jelentős helyet foglal el, Györffy István érdeme. "A magyar nép tudósa" - ahogy Illyés Gyula nevezi - munkásságának meghatározó része szülőföldjével foglalkozik. Gazdag életművéből elég, ha csak néhány munkát emelek ki, amely az Alföld és a Nagykunság életével, problémakörével foglalkozik: Takarás és nyomtatás az Alföldön, A nagykun tanya, Nagykunsági krónika, A cifraszűr. [49] [49] Vargha László Györffy tanítványként a tilalmasi tanyák és a Nagykunság népi építészetét tárta fel.
[50]
[50]
Szűcs Sándor a "három föld tudósa" jeleskedett a Nagy-Sárrét, Hajdúság és a Nagykunság megismertetésében. Tíz évig igazgatta a karcagi múzeumot és gyönyörű kötetekben állított emléket a letűnt életforma utolsó képviselőinek.
[51]
[51]
A Györffy tanítványok közül Tálasi István nevét kell még megemlíteni, aki az állattartásban bekövetkezett változásokat írta le.
[52]
[52]
Szentesi Tóth Kálmán - Karcag hajdani polgármestere is érdekes adalékokat szolgáltat a város néprajzához.
[53]
[53]

A jelenlegi kutatók közül ki kell emelni Bellon Tibort, aki Karcag város földműveléséről írt alapvető tanulmányt, majd a Nagykunság című monográfiájában foglalta össze a táj néprajzát, legutóbbi nagy munkája pedig a nagykunok állattartó gazdálkodását vizsgálja a 18-19. században. Mindezek mellett több kisebb tanulmányában is foglalkozik a Nagykunság néprajzával. [54] [54] Meg kell említeni Szilágyi Miklós nevét, aki több értekezésben foglalkozott a Nagykunság történeti néprajzával, valamint a kun identitástudat kérdésével. [55]
[55]
Nem lenne teljes a kép, ha nem szólnék Fazekas Mihályról, akinek állattenyésztési és táplálkozási munkáit olvashatjuk.
[56]
[56]
Ezen kívül Dorogi Márton az állattenyésztés, Ökrösné Bartha Júlia a karcagi folklór és Örsi Julianna a karcagi társadalomszervezet témaköreit kutatták.
[57]
[57]

A Nagykunságon, így Karcagon is a 19. század végéig az állattartás volt a gazdálkodás fő eleme. Ez annak a természetföldrajzi ténynek köszönhető, hogy a települések határai jórészt vízállásosak voltak, egy ideig mindig víz alatt állottak. Ez a körülmény nem kedvezett a földművelésnek. A növénytermesztés csak az állandóan vízmentes területeken, a hátakon folyt, illetve a települések melletti partos részeken a kertekben. Ennek függvényében alakult ki a határhasználati rendszer is. A művelhető földek egy része örökös és szabad használatra osztatott ki, másik részét évenként újraosztották - ezek voltak a forgó, ráta, vagy nyilas földek -, míg a legnagyobb harmadik rész közös használatú maradt. [58] [58] Azért sem volt érdemes gabonát termelni, mert a
felesleget
nem lehetett volna elszállítani az utak rossz állapota miatt.
[59]
[59]
A határ használatának legfőbb eleme az állattartás volt. Karcag nagy határa lehetővé tette, hogy ritka kivételtől eltekintve ne kelljen pusztákat bérelnie más városoktól, így saját legelőin tudta tartani állatállományát. Az állattartás rendkívül differenciált volt. Nemcsak fajtánként különítették el az állatokat, hanem sokszor a nem és a leendő haszonvétel szempontjából is. A sokféle elnevezés a tartásmód sokrétűségét is jelzi. Szarvasmarha (ez a leggazdagabb): tehéngulya, tinógulya, üszőgulya, szűzgulya, anyagulya, tőkegulya, meddőgulya stb.; ló: szelídménes, szilajménes, renyheménes, hámos vagy kezesménes stb.; juh: canga nyáj, kosnyáj, fejősnyáj, tokjó nyáj, ürünyáj stb.; sertés: sertésnyáj, sertésfalka, konda, csürhe stb. Az ezeket őrző pásztoroknak is külön elnevezésük volt, így: göbölyös, gulyás, csordás, csikós, vad ménes pásztor, kezes csikós, fejőjuhász, nyájjuhász, báránypásztor, malacpásztor, kondás, csürhepásztor. Pásztoroknak általában elismert tudású, tapasztalt, módos embereket fogadtak meg, hiszen a lakosok a vagyonukat bízták rá. Bérezésük az állatok értékétől, az őrzési idő

hosszúságától és a jószág majdani felhasználásától függött. A gazdák azonban vigyáztak arra, hogy a bér ne csak tisztességes megélhetést, hanem némi vagyongyarapodást is jelentsen a pásztornak. A fizetés több részből állt: kaptak pénzt, termény- és élelemjárandóságot, ruházatot. Ezen kívül a pásztorolt állatok természeti hasznából (tej, bőr) is részesültek, valamint saját állataikat is ott tarthatták.
[60]
[60]

A köztudatba a pásztorokról a Györffy István által rajzolt rideg pásztorkép került (A rideg szó jelentéstartalmát annak változásait Novák László tanulmányozta.). [61] [61] "*A szilaj, vagy másként rideg pásztorok azok voltak, akik esztendőn át künn éltek a gondjaikra bízott jószággal a rétségekben és a lápokon (...) a szilaj-ménes, gulyakonda szünös-szüntelen künn legelt, télire sem verték szét (...) Az egész gulya azonban sohasem jött ki a rétből, valamint a pásztorok sem. Volt olyan szilaj pásztor, aki harminc esztendeig nem fordult meg a városban. A vad nyájat terelni nem lehetett. Ott vert állást, ahol az éjszaka reászakadt. A pásztorok tehát állandó kunyhót nem építettek, legfeljebb este valami kis enyhelyet rögtönöztek, ezt is csak télen, egyébként a szabad ég alatt tartózkodtak. Talán felesleges mondanom is, hogy sohasem nősültek meg. Ezért hívták őket rideg legényeknek. Családot nem alapítottak. A természet őserejű fiai voltak, kiknek deli termetét, férfiú szépségét az ősemberi életmód adta. (...) A szilaj pásztorok nem tartoztak a legvallásosabb emberek közé, sőt ne kerülgessük a szót: bizony Isten nélkül való emberek voltak! Azt sem tudták mi fán terem az imádság. Templomba sohasem jártak, tornyát messzünnen nézték, harangját messzünnen hallgatták. Iskola? Arról meg ne is beszéljünk! (...) Ruházatuk legfontosabb darabja azonban a nagy bundának nevezett ujjatlan suba volt. (...) Hogy a víz, nedvesség, eső ne járja hájjal kenegették. Fehérneműjüket pedig - ha szabad ezt a szót használnom - mindjárt új korában juhtejjel kevert hamuba taposták, azután szalonnával kifényesítették, hogy szép fényes, fekete, víz és féregmentes legyen. Így mosni sem kellett, de ki is most volna? Mosdani, fürödni nem szoktak, de nem is volt rá szükség. Tilalmazták is a*
>
>
gyakorlott, zsíros, büdös, csömört és ondorodást gerjesztő öltözetét, amely undok viselet a csepegésig zsíros hajjal egyetemben